

В. П. Андрієнко

Згадуючи Вчителя

Ім'я видатного вітчизняного скіфолога, професора Харківського університету Бориса Андрійовича Шрамка широко відоме як в Україні, так і далеко за її межами. Про цього знаного дослідника написано чимало доброго його колегами і учнями. Звичайно, в спогадах може бути багато спільного, але кожен, хто зустрівся, а тим більше працював разом з ним, може пригадати щось своє, особисте.

Мені пощастило співпрацювати з Борисом Андрійовичем в Харківському університеті протягом 15 років. Спочатку як студент слухав його цікаві лекції з археології, історії первісного суспільства, етнографії, а на старших курсах — спецкурс «Ранній залізний вік». Ще з перших років навчання я приймав участь в роботі скіфо-слов'янської археологічної експедиції, якою керував Б. А. Шрамко; потім як лаборант, а пізніше як завідувач Археологічного музею кафедри допомагав в організації експедицій і проведених археологічних практик студентів. З часом, коли набув досвіду, Борис Андрійович, до речі, дуже вимогливий археолог-польовик, почав довіряти мені ведення розкопів (Люботинське городище, Західне і Східне Більські городища, кургани Скоробору 1965 р.). Він же запропонував мені дуже цікаву і на той час досить своєрідну тему кандидатської дисертації («Землеробські культу племен Лісостепової Скіфії») і, звичайно, був моїм науковим (і знову ж таки вимогливим) керівником, за що я йому дуже вдячний. Пізніше, коли я став працювати в Донецькому державному (нині національному) університеті, ми продовжували підтримувати зв'язок. Часом зустрічалися на конференціях, передусім в Харкові, обмінювались інформацією про нові знахідки на Більському городищі чи в Пожарній Балці, ділилися своїми поглядами на той чи інший аспект скіфської проблеми. Незважаючи на погане самопочуття, Борис Андрійович працював до останнього і з ентузіазмом розповідав про свої нові теоретичні здобутки.

Хоча пройшло вже багато десятиліть, але в пам'яті закарбувалось чимало моментів, пов'язаних з роботою Скіфо-слов'янської археологічної експедиції під керівництвом проф. Б. А. Шрамко. Треба відзначити, що польові роботи кафедри під його керівництвом були дуже насиченими. Це були і розвідки, і розкопки поселень і курганів епохи бронзи та раннього залізного віку. Бориса Андрійовича цікавили не тільки проблеми господарства племен Лісостепу скіфської доби, в дослідженні яких він був, можна сказати, поза конкуренцією, але й інші актуальні питання археології раннього залізного віку. Серед них — походження лісостепових племен скіфського часу, їх матеріальна і духовна культура (особливо вірування), побут, військова справа, рівень і особливості фортифікації та ін. Для цього треба було мати не тільки, так би мовити, книжкове уявлення, а і своє особисте враження як про різноманітні категорії речей, так і про пам'ятки в цілому. Тому, буваючи у відрядженнях, Борис Андрійович регулярно працював у фондах різних археологічних зібрань, мав про них свою думку і міг розповісти багато нового про вже відомі за публікаціями речі.

Як археолог-польовик Б. А. Шрамко широко відомий своїми розкопками багатьох пам'яток скіфського часу, передусім, городищ — Більського (Східне і Західне),

Рис. 1. Фото напам'ять. Археологічна розвідка 1958 року

Зліва направо: І. Купрій, 2 курс; Е. Кривень, 4 курс; В. Міхеєв, 4 курс; Б. А. Шрамко, керівник експедиції; Л. Терещенко, 4 курс; Б. П. Зайцев, зав. Археологічним музеєм; З. Трегубова, 4 курс; В. Андрієнко, 2 курс (фото з архіву В. П. Андрієнко)

Люботинського, Караван і інших, селищ, курганів. Набагато менше відомо про його археологічні розвідки, хоч останні займали значне місце в польовій діяльності Б. А. Шрамко і заслуговують спеціального дослідження. Тут я коротко згадаю лише про деякі з них, в яких я приймав особисту участь. В першу чергу пригадуються найбільш значні і цікаві. Це, передусім, поїздка на університетській «напівживій» полудорці (яку члени експедиції частенько «возили» на собі) по деяким районам Курської, Білгородської і Харківської областей (1958 р.). Бориса Андрійовича цікавили пам'ятки різного часу — від неоліту до раннього середньовіччя. Для молодих учасників розвідки це була велика школа. Досить пам'ятним було обстеження низки городищ скіфського часу на Правобережжі, передусім, на території Київської, Черкаської та Вінницької областей. Серед пам'яток були такі відомі городища як Пастирське, Макіївське, Буда-Макіївське, Немирівське, а також різноманітні майдани.

На той час (1966 р.) ми, учасники розвідки, вже були добре знайомі з величними пам'ятками Більська, але Немирівське городище нас вразило. І зараз перед очима постають могутній вал, глибокий рів, виходи граніту недалеко від входу на територію городища і навіть річечка зі своєрідною назвою — Мірка, що розрізала стародавнє поселення на дві нерівних частини. Борис Андрійович з кількома членами експедиції (В. К. Міхеєв, О. В. Сухобоков) пішли на вершину городища (на т. зв. Замчисько), щоб оглянути його, зібрати підйомний матеріал, а нам з В. З. Фрадкіним доручив копати шурф недалеко від входу на городище. Яке ж було наше здивування і захоплення, коли ми знайшли залишки стародавнього поховання.

В зв'язку з полемікою навколо т. зв. «Змієвих валів» на Переяславщині була здійснена спеціальна розвідка (учасники: Б. А. Шрамко, А. О. Моруженко, В. П. Андрієнко). На великій площі були уважно оглянуті укріплення, знято план Великого Каратувльського городища. Підйомний матеріал на зольнику Малого Каратувльського городища переконливо свідчив про його скіфський вік.

Не менш пам'ятні і інші поїздки. Завдяки Б. А. Шрамку вдалося познайомитися з цілою низкою археологічних пам'яток Посулля. Члени експедиції відкрили кілька нових, ще невідомих поселень скіфського часу, обслідували відоме Басівське городище того ж часу і знаменитий могильник біля села Аксютинці. Звичайно, ми не могли пройти мимо видатних курганів таких як Старша Могила, Шумейко.

Рис 2. Східне Більське городище, 1959 р.

Сидять, зліва направо: студент МДУ з експедиції Б. Н. Гракова; водій автобуса; Л. Сало, 2 курс ХДУ; В. Дородний-3 курс ХДУ; Е. Циколіна, 3 курсу ХДУ; студент МДУ.

Стоять: Олексій, студент ХДУ; водій; В. Андрієнко, 3 курсу ХДУ; Б. А. Шрамко, керівник експедиції; Б. П. Зайцев, зам. керівника експедиції; Б. Н. Граков, проф., керівник археологічної практики студтів МДУ; О. Котов, 2 курс ХДУ; студент МДУ; О. Маків, студентка ХДУ; Л. І. Шрамко; студент МДУ (фото з архіву В. П. Андрієнко)

Рис. 3. Східне Більське городище. Початок розкопок. Розкоп 1, 1959 р. (фото В. П. Андрієнко)

Серед найбільш цікавих розвідок експедиції Б. А. Шрамко — поїздка на Чернігівщину. Як відомого фахівця з доісторії сільськогосподарської техніки Бориса Андрійовича не могла не зацікавити інформація, що на Чернігівщині знайдено стародавній плуг. І ось ми, невелика група співробітників кафедри вивчаємо і фотографуємо в Чернігівському музеї цей рідкісний артефакт. Але про час його функціонування можна було тільки здогадуватися. Тому Борис Андрійович вирішив оглянути місце знахідки біля села з оригінальною назвою Жабчичі (тепер — село Полісся). Місцева колгоспниця показала торфяник і конкретне місце, глибину, де вона «видобула» таке важливе для історії рідкісне речове джерело. Знайдене нами поселення і радіокарбонний аналіз торфу з місця знахідки дали можливість Б. А. Шрамко датувати рало з села Жабчичі часом середньої бронзи. Пізніше Борис Андрійович в низці своїх публікацій як у вітчизняних, так і в зарубіжних виданнях, познайомив фахівців з видатною знахідкою. До речі, під час цієї поїздки, ми побували і на малій Батьківщині Б. А. Шрамко — в місті Гомель, тоді це була Білоруська РСР, відвідали місцевий музей. Це, мабуть, були останні відвідини Борисом Андрійовичем міста свого дитинства.

Насамкінець, ще одна пам'ятна згадка, пов'язана з вибором місця розкопок.

1959 рік. Експедиція Б. А. Шрамко приїхала в Більськ (історія цього старовинного села заслуговує окремої розповіді). Задача експедиції — вперше отримати речові матеріали зі *Східного* Більського городища. *Західне* городище частково розкопував В. О. Городцов ще в 1905–1906 рр., а в 1958 р. тут провадила дослідження двох зольників об'єднана експедиція Харківського університету (керівник і ініціатор розкопок Б. А. Шрамко) і Московського університету (керівник — знаний скіфолог проф. Б. М. Граков). Так що про Західне Більське городище на той час було відомо відносно немало. Про Східне ж городище практично не було ніякої інформації... Місце, яке вибрав Борис Андрійович для розкопу, мало вигляд квітучої ділянки шириною в кілька десятків метрів. Створювалося враження, що тут завжди так і було. А саме в той час, почувши про приїзд експедиції, сюди завітав місцевий гість — білобородий дідусь з виглядом патріарха. Запитує: «А що ви тут шукаєте, хлопці?» «Діду, тут колись було стародавнє поселення, яке ми збираємось розкопувати». «Я тут живу уже 80 років і нікого тут не було». Через деякий час, коли на цій квітучій ділянці і частині поля вже була розкопана значна площа (розкоп 1) і було знайдено багато речей і комплексів скіфського часу, здивуванню старожила Більська не було меж...

Закінчуючи цю коротку розповідь-перелік про деякі найбільш пам'ятні для автора епізоди з польової роботи Б. А. Шрамко, передусім, археологічних розвідок, хочу підкреслити, що Борис Андрійович був невтомним польовим дослідником, безмежно закоханим в стародавні пам'ятки. Тема «Б. А. Шрамко і дослідження проблем скіфської археології заслуговує окремої історіографічної розробки». Її вагомою частиною могла б бути тема під приблизною назвою «Б. А. Шрамко і Більське городище» чи «Більське городище в дослідженнях Б. А. Шрамко».

